Kas toji Užgavėnių *Morė*?

Nijolė LAURINKIENĖ

Straipsnio objektas – Užgavėnių pamėklės Morės bei su ja susijusių papročių prigimtis ir ankstesnė prasmė. Straipsnio tikslas – išryškinti kai kuriuos anksčiau neakcentuotus šių papročių niuansus, įžvelgiant jų sąsajas su archajiškais frygų, germanų, slavų gamtos atgimimo pavasarį ir vegetacijos galių atnaujinimo ritualais. Metodai: aprašomasis, analitinis, lyginamasis. Išvada: Užgavėnių ritualuose ir tikėjimuose atsispindi vaizdiniai apie žemės, jos vidinių vitalinių jėgų regeneraciją. Viena tokios tendencijos apraiškų – apeiginės akcijos su šią plotmę kontroliuojančia simboline mitine esybe, kaip tik primenančia vegetacijos dievybę.

Prasminiai žodžiai: Užgavėnės, Morė, prigimtis ir ankstesnė prasmė.

Užgavėnių ir jų pagrindinio veikėjo sampratos

Viena gyvybingiausių lietuvių žiemos švenčių apeigų – Užgavėnių pamėklės, lydimos persirengėlių pulko, dažniausiai vadintos vardais *Morė* arba *Kotrė*, skandinimas, sudeginimas ar kitoks sunaikinimas. Užgavėnės Lietuvoje švęstos žiemai artėjant į pabaigą ir jau beldžiantis pavasariui. Su šia gamtine situacija įprasta sieti ir aiškinti Morės vaizdinio prasmę. Apie lietuvių Morę ir kitus jos analogus yra paskelbta nemažai etnografinės medžiagos, daugiausia iš Žemaitijos (šiek tiek – ir iš Rytų bei Vidurio Lietuvos), kur šis paprotys buvęs itin populiarus ir dabartiniais laikais vis dar tebeatliekamas.

Anot kraštotyrininko Balio Buračo, užfiksavusio ganėtinai gausiai Užgavėnių papročių, tarp kurių išskirtini duomenys apie šios šventės metu rengto karnavalo personažus, Morės vežiojimo apeigos „reiškia žiemos galą ir pavasario pradžią“ (Buračas 1993: 185). Jonas Balys pateikia tokią šio papročio paplitimo, varijavimo ir prasmės apibendrintą eksplikaciją: „Visų Užgavėnių persirengėlių išdaigų centras yra tam tikrai aprengta ir pritaisyta pamėklė, vežama vežime. Ir ji Žemaitijoje vadinama Kotre arba More, rytų Lietuvoje – Gavėnu, vidurio Lietuvoje ir kitur – Užgavėnių diedu, Diedeliu arba tiesiog Čiučela. Seniau ji turėjo vaizduoti žiemos demoną, vėliau išvirto Gavėnios (pasniko) simboliu ir pagaliau liko tik vaikų ir paauglių pramoga, kai pirmykštė prasmė buvo užmiršta“ (BlLKŠ: 66). Stasys Skrodenis, komentuodamas pagrindinio Užgavėnių šventės veikėjo prasmę, teigia, kad šios šventės pamėklė, More, Kotre ar kitais vardais vadinama, simbolizavo gyvybines augmenijos jėgas bei žiemos ir vasaros persilaužimo momentą (Skrodenis 2009: 40). Kiti kalendorinių švenčių tyrėjai, neskirdami specialaus dėmesio Morei, aiškina apskritai Užgavėnių kaukių kaip visumos simboliką. Arūnas Vaicekauskas Užgavėnių karnavalą sieja su nekrokultu, esą kaukėtų būtybių pasirodymas šventinio ritualo kontekste „reiškė mirusių protėvių apsilankymą pas gyvuosius bendruomenės narius“ (Vaicekaukas 2009: 65; žr.: Vaicekauskas 1999). Libertas Klimka irgi įžvelgia kaukių simbolikoje mirusiųjų garbinimo atšvaitus, taip pat užsimena apie šios šventės sąsają su pavasarį aktualia agrarine ir vegetacijos reiškinių plotme: jo manymu, Užgavėnių šventė kažkada veikiausiai buvo suvokiama kaip paskutinis pabuvimas su protėvių vėlėmis, kurios netrukus eisiančios į laukus pasėlių globoti (Klimka 2009: 61–62). Neneigiant Užgavėnių ryšio su žiemos virsmu į pavasarį, galimos šios šventės sąsajos su nekrokultu, čia bus labiau pabrėžiami su gyvybinių, augimo galių pavasarį pabudimu susijusi šio šventinio meto ir ypač jo svarbiausio veikėjo – Morės prasmė, panyrant į gilesnius, jau užmarštyje pradingusius šios mitinės figūros semantikos klodus.

Aptariamas Užgavėnių ar po jų einančios Pelenų dienos veikėjas Lietuvoje vadintas, be minėtų, ir tokiais vardais: *Kuniškė* (Jucevičius 1959: 449), *Motinėlė*, *Raseinių Magdė*, *Globėja* (Banguolis 1936: 180–181), *Boba* (Šliūpas 1931:7), *visų žydų motina* (BlLKŠ: 54, 57, Nr. 14, 28). Visi šie vardai – *Morės* sinonimai, kaip ir ji, pavadinantys šventės „baidyklę“, „svečią“, „stabą“. Vardai vartojami tokiame kontekste:

Pelenės trečiadienį aptaiso tokią baidyklę pririša jai prie rankos spragilą, ant galvos uždeda eglių vainiką ir taip aptaisytą veža ant dviračių nuo trobos ligi trobos. Tas paprotys vadinasi Kuniškės lankymas (Jucevičius 1959: 449).

Morė, Kotrė, Raseinių Magdė, Motinėlė (kai kur vežamas milžiniškas Diedas su didžiule pypke) – tai vis tie patys vienareikšmiai centrinio Užgavėnių „svečio" lygiaverčiai vardai (Banguolis 1936: 180).

Vežimo gale buvo pririšta boba, visa dovanotomis barankomis apkabinėta, ir taip vežimo gale prie penkto tekinio pritaisyta, kad vežimui važiuojant boba sukinėjosi (Šliūpas 1931: 7).

Su More(Kotre) kaip palydovai visad būva žydai. Ta Morė – visų žydų motina (BlLKŠ: 54, Nr. 14).

Vyriškos lyties pamėklė

Rečiau per Užgavėnes būdavo pagaminama ne moteriškos lyties būtybė, o vyriškos, – „senis", vadintas *Čiučela*, *Diedeliu*, *Ragučiu*. Štai Rytų Lietuvoje dar XX a. pradžioje kaimo jaunimas paskutinę Užgavėnių dieną ant senų šlajų pritvirtindavo ratą, ant kurio būdavo pritaisoma senį vaizduojanti baidyklė: „Į jo [rato – N. L.] ašį įkiša kuolą ir ant to kuolo parėdo senį, kaip ten vadina *čiučelą*. Į jo išskėstas rankas įdeda – pririša spragilą arba didelį bizūną. Prie juostos pririša negyvą vištą ar paršelį. *Čiučelos* veidą išskaptuoja iš kokio medžio ir padaro kaip galima baisesnį: raudoną ilgą nosį, juodą barzdą" (Dovydaitis 1935: 208). Mikalojaus Katkaus liudijimu, Kėdainių apylinkėse sekančią dieną po Užgavėnių vaikai vežiodavę *Diedeliu* vadintą veikėją: „Pelenijai išaušus, ar ji ankstyba, ar vėlyba pagal mėnesius ir dienas, sveikiname pirmąją pavasario dieną. Tą dieną važiuoja per kaimą *diedelis*. […] Tas *diedelis* su žiemine kepure, su prasčiausia ruda sermėga, virve susijuosęs, rankas išskėtęs; […] Pervažiavę visą kaimą ir sugrįžę, vaikai veža *diedelį*, iš kur paėmę. Jo buveinė esti pas kokį ūkininką ant tvarto. Čia jį nurėdo arba palieka aprėdytą kitiems metams" (Katkus 1965: 238).

Užgavėnės Rumšiškėse 1987 metais.

Užgavėnės Rumšiškėse 1987 metais.

Teodoras Narbutas vasario mėnesį rengiamas Mėsėdrines (*Messedrines*), kitaip tariant Užgavėnes, vadina Ragučio švente: *Ragučio* (*Raguta*) *šventė, bakchanalijos.* Anot istoriko, ši gėrimo dievo šventė būdavo švenčiama su vaišėmis ir gėrimu vasario mėnesį. Tam tikrą laiko tarpą, apie aštuonetą dienų, žmonės linksmindavosi ir girtuokliaudavo, vykdavo įvairūs žaidimai, minėjimai, aukos Bakcho garbei. Jo stabą arba padailintą rąstą vežiodavo iš kaimo į kaimą ant rogių, pakinkytų keršais jaučiais, paskui jas grūsdavosi būrys girtų moterų, vadinamų ragutienėmis (*Ragutienie*), popų puotininkų (*Potinikow*) ir daugybė įvairiausių kaukių (Narbutas 1992: 270).[1] T. Narbuto supratimu, Ragutis – tai lietuvių Bakchas. Pasak istoriko, Ragutis – „Midaus darytojų, bartininkų, aludarių, degtinės varytojų dievas, kurį ypač garbino puotautojai, įkaitę nuo gėrimų“. Jį taip pat vadino *Trimpus* (ten pat: 64–65). T. Narbutas pateikia ir Ragučio stabo aprašymą, esą rastą XVII a. pabaigoje mirusio kunigo Lodziatos rankraštyje: „Matyti, kad tas netikras dievas Ragutis buvo garbinamas nedailaus medžio gabalo, ištašyto iš seno barčio [avilinio medžio], panašaus į storą valstietį, pavidalu; į ranką jam būdavo įduodama varinė taurė“ (ten pat: 198). Tad čia Ragutis – negrabus iš medžio nutašytas, matyt, antropomorfinis pavidalas su geriamojo indo – taurės atributu. Toliau ten pat istorikas kalba apie Merkinės rotušės prieangyje savo paties kažkada esą matytą Ragučio stabą, kuris kur kas išraiškingesnis, labiau individualizuotas. Tai – nuogas, apvalaus veido jaunuolis su raguota galva (stabas gerokai aplaužytas: be rankų, be vienos kojos, o antroji koja – be pusės pėdos). Narbutas komentuoja ir Ragučio palydovų – Ragutienių bei Puotininko paskirtį. Ragutienės (*Ragutienie*) – dievo Ragučio žynės. Tokių žynių gyventa Lydos apskrities Nočios parapijos Ragutėniškių (*Ragutieniszki*) bajorkaimyje. Šios moterys žynės buvusios „antikos bakchančių pamėgdžiojimas“ (ten pat: 236). Jų vyresnioji ir drauge šių moterų globėja buvusi Ragutienė pati (*Ragutenapati*) (ten pat: 106–107). Kaip Ragučio žyniai T. Narbuto kvalifikuojami ir puotininkai, irgi lydėję Ragučio stabą (ten pat: 230).[2]

T. Narbuto pateiktas „Mėsėdrinių“, arba „Ragučio šventės“, aprašymas įdomus tuo, kad šios šventės metu rengtos eitynės autoriaus sugretintos su bakchanalijomis, o pats Ragutis – su romėnų Bakchu. Pastarojo

atitikmuo graikų tradicijoje – Dionisas, vyno ir vyninkystės, o savo prigimtimi – vegetacijos dievybė, kuris įsivaizduotas kaip subrendęs barzdotas vyras su gebenių vainiku arba jaunuolis, karūnuotas vynuogių lapais ir uogų kekėmis, beveik nuogas, su tirsu vienoje rankoje, o kitoje – su vynuogių keke arba vyno taure (NLEM: 153, 157). Dioniso kultas kildinamas iš Trakijos, Lydijos bei Frigijos (Фрэзер 2006: 504; Nilsson 1941: 532). Pagal vieną iš mito versijų, Dionisas – Dzeuso ir Semelės, garbintos kaip žemės deivė, sūnus (Semelė, antikinėje mitologijoje – trakų-frigų kilmės Tėbų karaliaus Kadmo ir Harmonijos duktė, sietina su mūsų Žemele, arba Žemyna). Semelė sudegė Dzeuso žaibų ugnyje, nespėjusi išnešioti sūnaus. Dzeusas išgelbėjo sūnų ir paslėpė savo šlaunyje, kur jį ir baigė išnešioti. Euripido „Bakchantėse“ vaizduojama, kaip iš Dzeuso šlaunies gimė Dionisas, ir paminimas šiuo atveju išskirtinas jo bruožas – raguotumas („Bakchantės“, eil. 94–102): „Tą pat valandą iš įsčių / Jį pasiima Kronidas [Dzeusas – N. L.]. / Ir šlauny paslėpęs sūnų / Aukso sąsagom užspaudžia, / Kad Hera nepamatytų. / Išnešiojus iki galo / Gimsta jam raguotas dievas [Dionisas – N. L.], / Ir Kronidas jį gyvačių / Vainiku tuoj vainikuoja“. Kitoje šio kūrinio vietoje (eil. 920–921) apie Dioniso raguotumą kalba Tėbų valdovas Pentėjas, Semelės sesers Agavės sūnus, negatyviai vertinęs Dioniso kultą: „O tu, vedly [Dionisai – N. L.], esi į jautį panašus: / Ragai lyg karūna išaugę ant galvos“. Dionisą, keliaujantį iš Frigijos po graikų miestą Tėbus (Bojotijoje, vidurinė Graikija), kur palaidota jo motina Semelė, lydi pulkas moterų, kurios kaip pašėlusios laksto aplinkui ir jam atnašauja (eil. 215–220): „Tik pasitaikė man palikti kraštą neilgam, / Ir jau girdžiu po miestą negerus gandus, / Kad mūsų moterys pabėgo iš namų / Ir lyg patrakusios bėgioja kalnuose, / Kad jos procesijomis atnašauja ten / Naujam dievaičiui – Dionisui kažkokiam“.

Tad Dionisas, raguotas gimęs jaunuolis, keliauja po Tėbus, lydimas savo garbintojų bakchančių. Kaip matome, tarp Dioniso ir Ragučio esama akivaizdaus panašumo. Vienas ir kitas – su patrakusių, jiems atsidavusių moterų palyda. Beje, Dionisui ir Hermiui skirta augmenijos šventė, vadinta *Anthesteria*, kurios metu ragautas paskutinio derliaus vynas, rengta procesija ir atlikinėti aukojimai, vykdavo būtent vasario mėnesio gale, o kovo mėnesio pradžioje būdavo švenčiamos Didžiosios Dionisijos su akivaizdžiai išreikštais orgiastiniais elementais (NLEM: 157). Dionisui

Užgavėnės Rumšiškėse 1987 metais. Vytauto Daraškevičiaus nuotraukos.

skirtose procesijose dalyvaudavo kaukėti personažai, vaizduojantys žemės ir vaisingumo dvasias (Grimal 1981: 141).

T. Narbuto aprašytojo Ragučio tikrumu galėtume ir abejoti, jei ne ankstesni tą patį dievą minintys šaltiniai. Motiejus Stryjkovskis, vardydamas lietuvių ir žemaičių dievus, mini Rūgutį (*Ruguczis*) kaip antrąjį dievų sąraše ir pristato jį esant „rūgščių ir raugintų patiekalų“ dievu, kuriam aukotos raibos vištytės (BRMŠ II: 512, 546). Priminkime, jog Ragutis T. Narbuto sietas su alkoholiniais gėrimais („Midaus darytojų, bartininkų, aludarių, degtinės varytojų dievas“). Kai kurie tų gėrimų turėję rūgšties, arba rūgimas buvo jų gamybos technologijos pagrindas. Tad čia veikiausiai kalbama apie tą patį dievą. Jono Lasickio veikale aptariamasis dievas vadinamas Raugų žemėpatis (*Rauguzemepati*), ir jam šeimos tėvo arba šeimos motinos būdavo aukojamas pirmasis alaus ar midaus, pasemto iš statinės, gurkšnis, vadintas *Nulaidimos* (BRMŠ II: 582–583, 595). M. Pretorijus kalba apie *Raugu-patis*. Tatai esąs „dievas, padedantis rūgti, kai alus gerai rūgsta, tešla gerai perrūgsta“ (PrDP III: 301). Matyt, šiame dievavardyje šaknies balsis ir prie šaknies jungiamas dėmuo (sudurtinio žodžio atveju) galėjo įvairuoti (*Ragutis* / *Ruguczis* / *Rauguzemepati* / *Raugu-patis*). Iš pirmo žvilgsnio atrodytų keistoka, kad už rūgimo procesą atsakingas *Ruguczis* M. Stryjkovskio įvertintas kaip ganėtinai aukšto rango dievybė, kadangi įrašytas lietuvių ir žemaičių dievų sąraše antras pagal eilę. Tikriausiai jam skiriamų funkcijų sritis buvusi platesnė, tačiau kalbamu atveju išryškintas tik vienas šio dievo veiklos baras. Primintina, jog T. Narbutas yra nurodęs ir kitą Ragučio vardą – *Trimpus*. O jį aptinkame Patrimpo, žemės ir vaisingumo dievo, varde. Pavyzdžiui, Jakobas Langė kalbiniu požiūriu siejo dievavardžius *Trimpas* ir *Patrimpas* (*Potrimpus*; *Patrimpus, der heyd. Letten Bachus, von Trimpus, und der Let. Partikul: pa* „*Potrimpas*, *Patrimpas* – pagonių latvių Bakchas, iš *Trimpus* ir latviškos dalelytės *pa*“), Patrimpui suteikdamas Bakcho titulą (BRMŠ IV: 186). O Gotthardo Friedricho Stenderio *Trimpus* apibūdinamas būtent kaip „pagonių latvių Bakchas, arba išgertuvių dievas“ (*Trimpus der heidnischen Letten Bachus oder Saufgott*), kurio puotoms rengti būdavo skiriama pusė laukų derliaus, ir, anot Stenderio, šiam *Trimpui* buvę priskirti (*beygeordnet*) dar du dievai – *Antrimpus* ir *Potrimpus* (BRMŠ IV: 201, 208–209). Tad Langė ir Stenderis kaip Bakchą kvalifikuoja tiek Patrimpą, tiek Trimpą, tarytum tai būtų tas pats dievas. Šiaip ar taip, Narbuto ir Stenderio Trimpaus (Narbuto vadinto ir Ragučiu) apibūdinimai beveik sutampa: abu autoriai šią dievybę sieja su Bakchu ir puotavimu, svaiginamųjų gėrimų vartojimu.

T. Narbuto pateikti duomenys apie Ragutį neatrodo esanti visiška istoriko išmonė. Reikšminga tai, kad su šventės personažo vardu sutampa 1882 m. Adalberto Bezzenbergerio ragučiu įvardytas vasario mėnuo: *Februarijus, kovinis, arba ragutis, turi 28 dienas* (LKŽe, s.v. *ragutis*).

Taigi Užgavėnių „stabas“ galėjo būti ir vyriškos lyties būtybė. Ragučio panašumai su Dionisu, mirštančiu ir prisikeliančiu dievu, teikia pagrindą kelti mintį apie paties Ragučio galimą ryšį su prisikeliančios (prieš tai žiemą mirštančios) gamtos gyvybinėmis galiomis, juolab kad Užgavėnės buvo žiemos „išvarymo“ ir šaltojo metų laiko pabaigos, pavasario šventė.

Morė ir frigų Kibelė bei germanų Nerthus

Užgavėnių šventės kertiniai personažai – ar jie būtų reprezentuojami vyriško, ar moteriško atvaizdo – savo prigimtimi yra panašūs.

Savo išvaizda Morė iš dalies primena raganą, iš dalies – derlingumo, žemdirbystės deivę ar demoną. Pasak Balio Buračo:

„Kretingiškių Morė būdavo labai paprasta. Nutvėrę iš klėties drūtą piestą, aptaisydavom ją moteriškais marškiniais, margu sijonu ir balta prijuoste. Galvą apmuturiuodavom genėta skepetaite, o ant viršugalvio uždėdavom didelį eglišakių vainiką su daugybe raibų kaspinų. Vienon Morės rankon įsprausdavom spragilą, kiton – šluotą. Taip aptaisytą piestą, kaip svarbiausią gavėnios valgių atributą, iškilmingai veždavom per kaimą. Morės vežimas taip pat turi savo reikšmę. Jis padarytas iš pusės rogių ir pusės ratų. Vadinasi, pusė žiemos važiuojama rogėmis, o antrą pusę – ratais. Morės vežimą traukia keletas piemenukų ir pusbernių. Ratas, laisvai užmautas ant rogių pavažos stipino, vienu kraštu bruoždamas į žemę, sukasi. Ratui sukantis, sukasi ir ant jo pritvirtinta Morės pamėklė, švaistydamasi į visas šalis spragilu ir šluot“ (Buračas 1993: 175).

Šaukėnų apylinkėse „Užgavėnių Morė – moteriškais drabužiais juokingai aprengta pamėklė. Jos galvą puošia spalvoti kaspinai, marga skarelė ir žalių eglišakių vainikas. Taip pajuokiamos senstelėjusios mergaitės, kurios juokais vadinamos bergždinėlėmis. Mergaitės, pastebėjusios atvežant Morę, stengiasi jos

neįleisti į kiemą, taikosi aplieti šaltu vandeniu, dažnai užriša kiemo vartus ir gryčios duris, kartais net išsiperka, kad išvengtų tokių svečių“ (Buračas 1993: 192).

Kretingsodėje, Genčiuose, Jono Balio surinktais duomenimis, būdavo *...paimama sena rogių pavaža, o ant jos vidurinio stipino užmaunamas prastas medinašio vežimo ratas. Ant rato užrioglina didelę grucės grūdamą piestą, kurią aprėdo juokinga pamėkle, More vadinama. Liemenį apvelka išvirkščiais driskiais kailiniais, plačiu sijonu, ir uždeda didelį žalių eglišakių vainiką. Morei į rankas įtaisomas javų kuliamasis spragilas, kuriuo ji besisukinėdama ant rato švaistosi ir kulia, kaip gyva* (BlLKŠ: 69, Nr. 74).

O štai Padubysyje *Paimama nekaustytų rogių viena pavaža. Ant vidurinio jos stipino užmauna tekinį. Prie stebulės pritaiso du pagaliu ir suriša. Apvelka sijonu, švarku. Rankoms – kryžmai pritaisytas pagalys. Galva užgobta balta skarele ir juda. Dešinėj rankoj spragilas, kairėj – šluota. Taip pataisytą, papuoštą Kotrę vežioja per kaimus* (BlLKŠ: 66, Nr. 66).

Šioji pusiau rogėse, pusiau ratuose vaizduojama važiuojanti moters pavidalo vainikuota būtybė su spragilu, judanti ir neva kulianti grūdus, kaip rodo jos atributai, neabejotinai yra susijusi su agrarine sfera – javais ir jų kūle, kaip tik išpuldavusia žiemos laiku, tačiau apie Užgavėnes ji jau eidavo į pabaigą. Šio tipo Užgavėnių moteriško personažo, primenančio stabą, vežiojimo ritualas sezonų kaitos iš tamsaus į šviesų tarpsniu asocijuojasi su panašiai vežime gabenta frigų gamtos deive Kibele, kuriai skirtas religinių apeigų kompleksas siejosi su pavasario lygiadieniu. Kai kurių bendriausio pobūdžio Morės bei su ja atliekamų veiksmų panašumų įžvelgiama ir germanų Žemei Motinai Nerthus skirtuose ritualuose.

Kibelė kadaise garbinta Mažojoje Azijoje (apie 1200 m. pr. Kr. čionai atsikrausčius frigams). Ši dievybė iš Anatolijos plito į vakarus – pietų Europą, prigijo visų pirma visame helėnistiniame pasaulyje, vėliau Romos imperijoje (gr. *Κυβελη*, lo. *Cybele*). Romos imperijos laikotarpiu ji plito intensyviausiai, kai šio vaizdinio ir jo koncepto šaltinis jau buvo pati romėnų tradicija, iš frigų Kibelę perėmusi III a.

Užgavėnės Rumšiškėse 2009 metais. Keiichi’o Kagi’o nuotrauka.

pr. Kr. (FWSD: 271). Tai įvyko būtent 204 m. pr. Kr. romėnų karų su Kartagina metu, kai jos simbolis – juodas meteorito akmuo iš Mažosios Azijos Pesino miesto buvo pargabentas į Romą, tikint, kad ši deivė atnešianti sėkmę karo veiksmuose (Guillen 1985: 390; FWSD: 271). Šiaip jau yra įprasta Kibelę tituluoti kaip *Magna Mater* (vadinta ji ir *Magna Mater deum Idea)* ir apibrėžti kaip gamtos, kalnų ir miškų, žemės ir reprodukcijos dievybę (FWSD: 271). Lukrecijus I a. pr. Kr. poemoje „Apie daiktų prigimtį“ (*De rerum natura*, II, eil. 594–599; M. Račkausko vertimas) apibūdina Kibelę kaip žemės deivę, turinčią kūną, gimdančią javus ir

valdančią visą žemės gyvybę: *Tum pooro nitidas fruges arbustaque laeta / Gentibus humanis habet unde extollere posit, / Vnde etiam fluvios frondis et pabula laeta / Montivago generi possit praebere ferarum. / Quare magna deum mater materque ferarum / Et nostri genetrix haec dicta est corporis una* „Žemė, be to, turi kūną, iš kur pagamina brandingą / Javą žmonių giminėms ir tankų linksmą miškelį, / Leidžia iš jų ir upes, žalumynus, ir žydinčias pievas / Rūpina žemės žvėrims, po kalnų takelius kurie bastos, / Jai tat dievų didžiosios motinos suteiktas vardas, / Motinos taipgi žvėrių ir mūsų kūno gimdyvės“. Tad jos galios aprėpusios visą gamtą, o ji pati laikyta vegetatyvinės potencijos įasmeninimu (Grimal 1981: 100).

Pagrindinė šventė, kurios metu atlikinėti ritualai Kibelei, vykdavusi per pavasario lygiadienį. Kasmet pavasario ekvinokcijos periodu būdavo švenčiama Kibelės ir jos mylimojo Ačio, prisikeliančio vaisingumo ir vegetacijos dievo, šventė. Kovo 24, „kraujo dieną“, vyriausiasis šventikas (*Archigallus*), o juo sekdami ir kiti kulto tarnai, imituodavo dievo Ačio žūties (išsikastravimo) aktą. Sekančią dieną jau švęstas Ačio prisikėlimas, kurį žymėdavusi orgiastinė šventės dalis – karnavalas, kurio metu buvo toleruojamas palaidas ceremonijų dalyvių elgesys (FWSD: 90). Paskutinę šventės dieną rengta procesija, kurios metu Kibelės statula būdavo gabenama prie upės ir joje panardinama, nuplaunama (Guillen 1985: 391–392; FWSD: 90; ChGDS: 270). Romėnai Kibelę sutapatino su Ops, vaisingumo deive, kurios šaukdavosi paliesdami žemę; taip pat *Mater Idea* buvo siejama su Cerera, vegetacijos galias įkūnijusia deive (Grimal 1981: 100; FWSD: 271, 825; Guillen 1985: 391). Lukrecijus (*De rerum natura*, II, eil. 600–601, 606–632; vertimas M. Račkausko) yra pavaizdavęs didžiosios dievų motinos (*magna deum mater*), t.y. Kibelės, atvaizdo vežiojimo po miestus vežimu, pakinkytu liūtais ir lydimą minios frigų, ritualą:

Hanc veteres Graium docti cecinere poetae
Sedibus in curru biiugos agitare leones, […]
Muralique caput summum cinxere corona,
Eximiis munita locis quia sustinet urbes;
Quo nunc insigni per magnas praedita terras
Horrifice fertur divinae matris imago.
Hanc variae gentes antiquo more sacrorum
Idaeam vocitant matrem, Phrygiasque catervas
Dant comites, quia primum ex illis finibus edunt
Per terrarum orbem fruges coepisse creari.
Gallos atribuunt, quia numen qui violarint
Matris et ingrati genitoribus inventi sint,
Significare volunt indignos esse putandos,
Vivam progeniem qui in oras luminis edant.
Tympana tenta tonant palmis et cymbala circum
Concava, raucisonoque minantur cornua cantu,
Et Phrygio stimulat numero cava tibia mentis,
Telaque praeportant violenti signa furoris,
Ingratos animos atque impia pectoral vulgi
Conterrere metu quae possint numine divae.
Ergo cum primum magnas invecta per urbis
Munificat tacita mortalis muta salute,
Aere atque argento sternunt iter omne viarum,
Largifica stipe ditantes, ninguntque rosarum
Floribus umbrantes matrem comitumque catervas.
Hic armata manus, Curetas nomine Grai
Quos memorant Phrygios, inter se forte quod armis
Ludunt in numerumque exsultant sanguine laeti,
Terrificas capitum quantientes numine cristas…

Ją apdainavo senovės graikų mokyti dainiai,
jog porą liūtų į savo vežimą įkinkiusi varo, […]
Ir ant galvos jai uždėjo vainiką, vadinamą mūro,
nes jis miestus, aukštai ant kalnų pastatytus, apsaugo.
Atvaizdą dieviškos motinos, papuoštą šitaip, vežioja
dar ir dar po pasaulį, visur įvarydami siaubą.
Žmonės genčių įvairių pagal šventąjį įžadą seną
Motinos Idės vardu ją vadina; minios frigiečių –
Jos palydovai todėl, kad iš žemės anosios, kaip sako,
augti javai pirmiausia visam pasauly pradėję.
Lydi ją galai taip pat ir tuo mums parodyti nori,
Jog, pažeidę įsakymą motinos ir nepareiškę
savo tėvams pagarbos, niekada neverti bus gimdyti
jaunąją kartą gyvybių šviesiajame mūsų pasauly.
Būgnai stangieji ir lėkštės varinės jų rankose skamba,
Kimūs garsai jų ragų po apylinkes rūsčiai skardena,
Frigiškas ritmas fleitos griežtos sujaudina širdį,
Neša peilius priešaky – nesuvaldomo įniršio ženklus,
Kad ir protus, ir širdis minios nuodėmingos apimtų
siaubas ir deivės galingos bijojimas rūsčiojo veido.
Kai į didžiausius miestus įvažiuoja deivės vežimas,
netardama ji nė žodžio, palaimina žmones mirtingus;
kelią prieš ją pinigais sidabriniais, variniais nukloja
žmonės dosniausiai, ir rožės visur ten barstomos gausiai, –
sniego tarytum danga dengia deivę ir jos palydovus.
Vyrų ginkluotų būrys, – juos graikai vadina kuretais
Frigiškais, – šoka, ginklu pakrikai žaisdami, ir apsvaigę

nuo čia pat kraujo išlieto, tarpusavy dūksta, šalmų gi
plunksnos visaip sutaršytos ore siaubingai plekšnoja…

Kibelė, kaip ir Morė, vežiojama vežimu. Jos vainikas, skirtingai nei Morės, yra ne eglišakių, o mūro (taip ji vaizduojama ir ikonografijoje), nes ji laikyta ir miestų sergėtoja. Deivės vežimą lydėdavę garbintojai, tarp kurių, be frigų, buvę galai su ginklais ir muzikos instrumentais, taip pat šokantys ir dūkstantys kuretai, kurie asocijuojasi su Morės palydovais – triukšmingais persirengėliais. Be viso to, Morė primena Kibelę dar ir tuo, kad buvo vadinama globėja bei motina, taigi siejama su Motinos globėjos samprata, itin charakteringa Kibelei, pavyzdžiui: *Globėja*, *Motinėlė* (Banguolis 1936: 180–181), *Motinėlė*, *Boba-Motinėlė* (Dundulienė 1979: 47), *motina Morė* (Mickevičius 1944: 19), *visų žydų motina* (BlLKŠ: 54, 57, Nr. 14, 28).

Archajiški frigų lygiadienio ritualai buvo susiję su vaisingumo, vegetacijos dievybės mirtimi ir atgimimu, reiškė dienos ir šviesos pergalę prieš naktį bei tamsą, mirties ir prisikėlimo, sunykimo ir vitališkumo ritmišką kaitą supančiame pasaulyje. Lietuvoje Užgavėnės, per kurias vežiota Morė, žymėjo tą pačią pervartą gamtoje – nuo žiemos į pavasarį, ir nemažai apeigų buvo skirtos žemės reprodukcinėms galioms pažadinti (važinėjimasis rogėmis, kad linai gerai derėtų, ir kt.).

Nėra žinoma, kokiu metų laiku rengta procesija su germanų žemės ir vaisingumo deive Nerthus. Šios dievybės galimą sąsają su augalijos vegetacijos reiškiniais rodanti ją įvardijančio teonimo etimologija. Remiantis Jan de Vries'o viena iš pateikiamų etimologijų, vardas *Nerthus* sietinas su keltų *nertos* 'jėga', turint omeny vegetacines jėgas, pabundančias pavasarį (De Vries 1970: 163). Pats *Nerthus* personažas apima žemės ir vegetacijos kultą (Mayer 1936: 43). Šios deivės vežiojimo ritualą germanų gentyse I a. yra atpasakojęs Publijus Cornelijus Tacitas (*Germania* 40), pavadindamas ją Motina žeme (*Terram Matrem*):

Nec quicquam notabile in singulis, nisi quod in commune Nerthum, id est Terram matrem, colunt eamque intervenire rebus hominum, invehi populis arbitrantur. Est in insula Oceani castum nemus, dicatumque in eo vehiculum, veste contectum; attingere uni sacerdoti concessum. Is adesse penetrali deam intellegit vectamque bubus feminis multa cum veneratione prosequitur. Laeti tunc dies, festa loca, quaecumque adventu hospitioque dignatur. Non bella ineunt, non arma sumunt; clausum omne ferrum; pax et quies tunc tantum nota, tunc tantum amata, donec idem sacerdos satiatam conversatione mortalium deam templo reddat. Mox vehiculum et vestes et, si credere velis, numen ipsum secreto lacu abluitur „Atskirai paėmus, jie niekuo

Užgavėnės Vilniuje 2004 metais. Vytauto Daraškevičiaus nuotrauka.

nepasižymi, nebent tuo, kad visi bendrai garbina žemę Nertą, tai yra, Motiną žemę, manydami, kad ji kišasi į žmonių reikalus ir tvarko tautas. Okeano saloje yra šventa giraitė, o joje – tai deivei skirtas vežimas, apdengtas rūbu, kurį paliesti tegali vien žynys. Šis, sumojęs, kad deivė [Nertus – N. L.] įžengė į savo šventovę, lydi ją, vežamą karvių, su didele pagarba. Tada prasideda linksmybių dienos ir šventės kiekvienoje vietoje, kurią deivė pagerbia savo atvykimu ir viešėjimu. Tada germanai nebekariauja, ginklų nebeima į rankas; visa, kas iš geležies – užrakinta, tada klesti tik taika ir ramybė, kuria mėgaujasi tol, kol tas pats žynys sugrąžina iki soties prisiviešėjusią pas mirtinguosius deivę. Po to vežimas ir rūbai, o panorėjęs gali tikėti, kad ir pati dievybė, nuplaunami nuošaliame ežere“ (Tacitas 1972: 26–27).

Manoma, kad deivei Nerthus skirto ritualo veiksmai galėjo simbolizuoti *hieros gamos*, tai yra šventąsias jungtuves tarp dangaus Dievo ir Žemės Motinos, kurių susijungimas ir lėmė gamtos vaisingumo galių atsinaujinimą (Simek 1984: 178, 282). Pažymėtina, jog Lietuvoje Užgavėnių Kotrė taip pat galėjo būti siejama su vestuvėmis: B. Buračo pasakojimas iš Žemaitijos: „Va ir atidainuoja, atvažiuoja įvairiausiai išpuoštas keistas baidyklių vežimas. Tai Užgavėnių Kotrės vestuvės. Sunku būtų ir aprašyti, kokių juokų ir įvairių išdaigų pridaro tokie vestuvininkai, prie jų prisidėję viso kaimo ar miestelio žiūrovai. Tokios vestuvės kiekvienoje apylinkėje vis kitokios“ (Buračas 1993: 182). J. Balio užrašymas vėlgi iš Žemaitijos: *Išgirsi vėl – atadainuoja su muzika „Užgavėnių Kotrės vestuvės“: keistas vežimas (viena pavaža, vienu ratu) su būriu vestuvininkų. Pati Kotrė tai tik parėdyta baidyklė be žmogaus, pritaisyta prie rato taip, kad vežant visaip rankomis mosuotų* (BlLKŠ: 67–68, Nr. 71).

Aptartų frigų ir germanų švenčių finalas – dievybę, Kibelę ar Nertus, simbolizuojančio pavidalo panardinimas, nuplovimas vandens telkinyje. Analogiškai, kaip kad su šiomis frigų ir germanų dievybėmis, būdavo pasielgiama su lietuvių pagrindiniu šventės personažu – More, Kotre. Po vežiojimo po kaimą, lydint vaikams ir persirengėliams, dvyliktą valandą nakties ji vienokiu ar kitokiu būdu būdavo sunaikinama – irgi skandinama arba deginama. Juozo Mickevičiaus pasakojimas iš Platelių valsčiaus: „Kai karnavalininkai pabaigia vaikštynes savo apylinkėje, visus be išimčių aplanko, karnavalo vadas su paaugliais nuveža Morę prie artimiausio upelio sietuvos (giliausios upelio vietos) ir nustumia ją“ (Mickevičius 1944: 19–20). Štai Balio pateiktas užrašymas iš Kreintos: *Pašokę ir pasilinksminę iki vidurnakčio, išveža Morę iš kaimo iki artimiausio upelio. Nuvežę pastato Morę tokion vieton, iš kurios būtų patogu ją nustumti į pačią vandens gilumą* (BlLKŠ: 78–79, Nr. 117). Buračo pasakojimas: „Artinantis pusiaunakčiui, Morės pamėklę veža už kaimo ant aukščiausio kalno ir iškilmingai sudegina. Morės deginimas praneša visiems, jog jau prasidėjo gavėnios pasninkas ir jau laikas baigti visas linksmybes“ (Buračas 1993: 186). Pasak Juozo Kudirkos, „Šilalės apyl. Kiaukų k. Morę degindavo greta rugių lauko (Kudirka 1992: 30).

Slavų paralelės

Rytų slavų Užgavėnių apeigų baidyklė dažniausiai vadinta taip pat kaip ir šventė – *Масленица*; anot T. A. Agapkinos, Užgavėnių apeigose atsiskleidžia reprodukcinė, visų pirma agrarinė, semantika (Агапкина 2002: 583, 587). Maslenica sudeginama, kad augtų javai, linai, kad sekančiais metais užtektų maisto (ten pat). Užgavėnių dainuojamojoje tautosakoje kalbama apie Maslenicos užkasimą ir jos atgimimą artėjant vasarai. Pavyzdžiui, iš Pskovo apylinkių:

Прощай, Масленица дорогая!
Я тебя в ямочку закопала и нагою затоптала,
Лежи, Масленица, до налетья,
До хорошего до слетья

„Likit sveikos, brangios Užgavėnės!
Aš jus duobutėje užkasiau ir koja sumindžiau,
Gulėkit, Užgavėnės, iki vasaros pradžios,
Iki gero sąskrydžio“

(Копаневич 1912: 141;
cit. iš: Агапкина 2002: 587).

Tad čia akivaizdžiai matyti pagrindinio Užgavėnių personažo mirties ir atgimimo motyvas, primenantis aptartą vegetacijos dievybės raišką žiemos ir pavasario sankirtoje.

Morė gretintina ir su rytų bei vakarų slavų mitine būtybe Mara (*Мара*), Marena (*Марена*), Morena (*Морена*), kurią ritualuose vaizdavo šiaudinė lėlė, skandinama ar deginama per sezonines šventes (МНМ II: 110, 111; СД III: 179). Baltarusiai tokią lėlę (*Марэна*), simbolizavusią mirtį, padarydavę Radunicos (*Радуніца*, *Радаўніца*) šventei (devintą dieną po Velykų), kurios metu būdavo rengiami mirusiųjų atmi-

nai ir kuri buvo laikoma žemdirbystės sezono pradžia. Baigiantis šventės apeigoms, Marena būdavo skandinama vandenyje.[3] Vakarų slavų Marena, Mara (vardai varijuoja: čekų, moravų *Mo/ařena*, *Mara*, *Mařina*, *Mařana*, *Morana*, slovakų *Morena*, lenkų *Marzanka*), kaip manoma, įkūnija žiemos virsmo į pavasarį idėją. Paprastai šio tipo būtybė vakarų slavų būdavo daroma iš šiaudų pėdo, pritvirtinamo prie karties, aprengiamo moteriškais drabužiais, papuošiamo kaspinais ir paskui merginų nešiojamo po kaimą. Apeiga būdavo atliekama Didžiojo pasninko pabaigoje kurį nors (ketvirtąjį arba penktąjį) sekmadienį. Po to Marena už kaimo būdavo sunaikinama: sudeginama arba paskandinama, užkasama žemėje (čekų), užmetama ant medžio (moravų), mušama lazdomis (slovakų, moravų), sudraskoma (moravų). Tikėta, kad pamėklę sunaikinus greit ateis vasara, tai lems gerą derlių, saugos kaimą nuo potvynių ir gaisrų, mirties, o merginos veikiai ištekės (СД III: 180–181). Paprastai po Marenos sunaikinimo eidavusi apeiga, kurios metu merginos už kaimo ribų papuošdavo kartį ir ant jos pritvirtindavo lėlę arba žalią medelį. Mareną nurengus, jos rūbus apsivilkdavo mergaitė, ta proga išrinkta karaliene (*královna*), ir visi su dainomis grįždavo į kaimą, sveikindami atėjus pavasarį (СД III: 181–182). Kaip galima spręsti iš glaustai anotuotų papročių eigos, slavų *Марэна*, *Mara*, *Morena*, *Marzana* ir kt. sietinos su tuo pačiu vaizdinių kompleksu kaip ir lietuvių Morė. Be paminėtų duomenų, čionai būtų akcentuotinas faktas, kad lenkų dievybė *Marzana* kai kurių XVI a. istorikų (Martyno Kromerio, Motiejaus Stryjkovskio) laikyta romėnų Cereros ekvivalentu (BRMŠ II: 415, 419, 508, 541), o Cerera kaip tik įasmenino vegetacijos galias (Grimal 1981: 99). Beje, jos atitikmuo baltiškoje dirvoje, kaip pažymima XVII–XVIII a. rašytiniuose šaltiniuose, yra Žemyna (BRMŠ III: 51, 93; IV: 29).

Su pavasario atėjimu, žemdirbystės sezono pradžia ir šia proga atliekamu žemės galių gaivinimu bei stiprinimu sietinas vienas archajiškas ukrainiečių (Černigovo, Poltavos srityse) paprotys, praktikuotas pirmomis Didžiojo pasninko dienomis, t.y. ką tik praėjus Užgavėnėms. Šis paprotys susijęs su žemės maitinimu. Ritualo branduolys – į žemę užkasamas dubenėlis su koše. Diena, kuomet tai būdavo daroma, žymėjo pavasario šaukimo dainų (*веснянки*) giedojimo pradžią, tuomet būdavo rengiami ir jaunimo apeiginiai susibūrimai. Jaunuomenės sueigos vietoje ir būdavo užrausiamas dubenėlis su koše. Po to į kieno nors daržą būdavo atnešama šieno, jis paskleidžiamas ir, ant jo susėdus, giedamos pavasario dainos (Малинка 1898: 161).[4] Yra užfiksuota šią apeigą menančių dainų, pavyzdžiui, iš Černigovo ir Poltavos apylinkių:

Закопали горщик каші,
Ще й кілки прибили,
Щоб на нашу та вулицю
Парубки ходили

Užkasėme košės puodą,
Dar ir kuolelių prismaigstėme,
Kad mūsų gatvėje
Vaikinai vaikštinėtų (Гринченко 1899: 56).[5]

На тім кутку в Гончарівці
Дівки чарівниці,
Закопали горщок каші
Посеред улиці.
Горщок каші, горщок каші,
Горщок смородини…

Tam kampe Gončarivcoje
Merginos burtininkės
Užkasė puodą košės
Gatvės vidury.
Puodą košės, puodą košės,
Puodą serbentų… (Милорадович 1897: 76–77).

Žemės maitinimas prieš prasidedant jos dirbimui – išties logiškai motyvuotas ritualas. Kad žemė būtų pasirengusi gyvybei jos įsčiose užmegzti, galvota esant svarbu ją pamaitinti ir, beje, tuo augaliniu maistu, kurį ji pati ir teikia derliaus metu.

Ankstyvo pavasario tarpsnis, sutapdavęs su krikščionių Didžiuoju pasninku ir povelykiniu periodu, rytų ir vakarų slavams buvo pasirengimo naujam žemdirbystės ciklui metas, o tam reikėjo atlikti visą kompleksą su žemės „prisikėlimu“ susijusių ritualų. Tai ceremonijos su Mara, Marena, atverdavusios vartus pavasariui, atgaivindavusios chtonines augimo galias, taip pat – maisto aukojimo Žemei Motinai akcijos, lydimos apeiginių dainų.

Lietuvių Morės provaizdžio pamatas

J. Balio apibūdinimu, pamėklės vežiojimo per Užgavėnes apeiga buvo skirta „laukų ir gyvulių ūkiui pažadinti“, tai – „vegetacijos ir vaisingumo ritualas“ (BlLKŠ: 71). Balio ir anksčiau jau minėto S. Skrodenio

(Skrodenis 2009: 40) Užgavėnių apeigų interpretavimas kaip vegetacijos jėgų atsinaujinimo ritualo atrodytų tikrai pagrįstas.[6] Vegetacijos atnaujinimas pavasarį, prieš prasidedant žemdirbių metams, buvo aktualus. Panašiai kaip minėti etnologai Užgavėnes komentuoja ir P. Dundulienė: „Lietuvių užgavėnių Boba, Motinėlė, Morė, Kotrė ir kt. buvo įasmeninta javų dvasia ar derliaus dievybė. Jų vežiojimas ant sujungtų rogių ar ratų greičiausiai simbolizavo antropomorfinio pavidalo javų dvasios išvežimą į laukus žiemos su pavasariu slenkstyje globoti ir sergėti javus. […] Lietuvių, kaip ir kitų indoeuropiečių tautų, vežiojamų augmenijos dvasių bei dievybių stabų žudymas greičiausiai buvo susietas su tikėjimu, kad pavasarį jie atgimsią naujoje augmenijoje, o svarbiausia – javuose“ (Dundulienė 1979: 52–53). Šitokį – su augimo galių regeneracija susijusį ritualo pobūdį atspindi, be nagrinėtų papročių, ir dainos, kurios Rytų Lietuvoje būdavo dainuojamos vežiojant Užgavėnių pamėklę „čiučelą“: *Čiučela vežela važinėti, / Kad mūsų lineliai užderėtų* (Dovydaitis 1935: 208; BlLKŠ: 70, Nr. 77); *Ak tu tprunda, uliaunyke, / visos žemės pulkaunyke, / tprunda gėrė, tprunda šoko, / tprunda turi pinigų. / Mūsų rugiai bus nupjauti, / mūsų pievos nušienautos, / tprunda gėrė, tprunda šoko, / tprunda turi pinigų. / Mūsų jaučiai išvaryti, / mūsų avys išganytos* ir t.t. Toliau dar: *Mūsų daržai pasodyta, / mūsų laukai užusėta* ir t. t. (Dovydaičio pastaba prie dainos: „Taip važinėta su čiučela paskutinę Užgavėnių dieną nuo pietų ligi sutemų“: Dovydaitis 1935: 208–209; žr.: BlLKŠ: 70–71, Nr. 77). Pastarosios dainos kreipinys *visos žemės pulkaunyke* kelia aliuzijas į mitinį personažą – žemės valdovę, gal net žemės dievybę. Žinoma, viena pati ši daina būtų per menkas argumentas įžvelgti Užgavėnėse vienokia ar kitokia forma išnyrančią žemės dievybę. Tačiau analizuotų Užgavėnių apeigų visuma ir jų analogijos su frigų, germanų ir slavų žemės dievybėmis bei atitinkamais ritualais teikia pagrindą Užgavėnių ritualuose bei tikėjimuose įžiūrėti tuos pačius archajiškus vaizdinius apie atgimstančią Motiną Žemę. Žemės ir jos kūrybinių jėgų, laiduojančių augalijos radimąsi, pažadinimas bei stimuliavimas per Užgavėnes užkoduota forma galėjo sietis su šią sritį kontroliuojančios mitinės esybės galių atnaujinimu.

Chtoninės vegetacijos dievybės bruožų, be Žemynos, turi ir laumė. Priimtina domėn tai, jog folkloro naratyvuose laumė kartais tapatinama su More. Pravartu čia pateikti J. Balio pastabą laumės ir Morės santykio klausimu: „Senovėje žodis *morė* greičiausiai reiškė tą patį, kaip ir *laumė*. Plg. pasakos posakį: *Sutemus pradėjo morės vindus sukti*“ (BlLKŠ: 69). Analogiškame kontekste kalbama būtent apie laumę: *Atgulus laumės ant tų pačių vindų ėmė verpt iki gaidžių* (LKŽe, s.v. *vindas*). Minėtini tokie sakmėse užfiksuoti laumės vardai: *Morė* (Geldapė, Rytų Prūsija: BsTB VI: 346, Nr. 15; BsTB VI: 350, Nr. 28), *Mortė* (Skaistgirys: LMD I 332/3), *Kotrė* (Vilkyškiai: BsTB VI: 347, Nr. 17), *Katrė* (Trumpaičiai, Šiaulių aps.: BsTB V: 218–219, Nr. 19). Žinoma viena sakmė, kurioje laumės vaikas pavadintas vardu *Morytis* (Geldapė: BsTB VI: 350, Nr. 28). Būdinga laumių funkcija – verpimas ir audimas. Įdomu tai, kad per Užgavėnes drausta verpti ir austi: *Prieš užgavėtų utarnykų reikia baigt verpti, tai gražūs bus linai* (Alytaus vls.: LTR 1457/1-68); *Prieš Užgavėnes šeimininkės stengiasi baigti suverpti pradėtą kuodelį, nes jei pasilieka, tai ateina Užgavėnių senis ir prispjaudo kuodelį, o tada kitais metais esti prasti linai* (Keturvalakiai: BlLKŠ: 101, Nr. 296); *Užgavėnių dieną nepatariama verpti, austi, nes pirštai taukuoti, todėl tokį verpalą ar audimą tuojau pelės sukrims* (Balsiai, Šilalės vls.: BlLKŠ: 101, Nr 295). Toksai tabu galiojęs laumei paskirtomis dienomis. Tarkim, laumės dieną – ketvirtadienį taip pat drausta dirbti moteriškus darbus (Laurinkienė 1996: 178). Dzūkijoje per Užgavėnes merginos važinėjosi nuo kalniuko ant verpimo įrankio – verpstės: *Per Užgavėnes reikia eiti ant verpstės pasivažinėti – linai derės* (Seirijų vls.: LTR 1741/155); *Kad linai derėt, raikia per Užgavėnes pasvažinėc an verpscio: marcios turi vežt anytų* (Veisiejai: LTR 208 /279-9); *Merkinės, Seirijų ir kitų Dzūkijos apylinkių vaikai Užugavose važinėdavosi ant linų verpiamos verpstės, kad linai geriau derėtų. Seniau, kai dar nebuvo ratelių, verpstės būdavo didelės, sulig piemenio ūgio* (BlLKŠ: 98, Nr. 263). Tad „piemens ūgio“ verpstės buvo priemonė atlikti ritualą: verpste, būdingu laumių – su žeme susijusių deivių – atributu, liečiant žemę, būdavo suaktyvinamos, pažadinamos žemės vegetacinės galios. Svarbu pabrėžti ir tai, jog šis ritualas būdavo atliekamas moterų – merginų, marčių, vyresnių moterų (marčios ant verpstės veždavusios anytą). Galbūt tokiu būdu imituotas įsivaizduojamos su šia sritimi susijusios dievybės veikimas.

Pietų slavai per Užgavėnes, kurių metu įsivaizduota siautėjant raganas, simboliškai sudegindavo vešticą (*вешмиче*), savo prigimtimi artimą iš dalies lietuvių raganoms, iš dalies laumėms (ragana lietuvių kartais ir pa-

vadinama *laume ragana*: Vėlius 1977: 90). Pietvakarių Makedonijoje deginant siūlą, ant kurio būdavo pakabinta chalva, sakyta: *Гори, Стојно, вештице!* „Dek, Stojna, ragana!“ (СД III: 194). Vešticos atimdavusios iš karvių pieną, rinkdavusios rasą javų lauke, saugodavusios pasėlius nuo krušos, o kita vertus, kenkdavusios derliui laukuose (СД I: 367). Įdomu tai, jog rytų Serbijoje naktį per Jurgines nuogos vešticos, apžergusios audimo staklių veleną, „apjodavusios“ aptvarus su gyvuliais ir tokiu būdu atimdavusios iš jų pieną (ten pat). Taigi šios būtybės savo burtams naudodavusios moteriškų darbų įrankius. Šie duomenys yra papildomas argumentas, leidžiantis pagrindinį Užgavėnių karnavalo veikėją sieti su laume arba jai artima ragana. Beje, ragana (vok. *die Hexe*) A. Majerio kaip tik laikoma germanų, o gal ir indoeuropiečių ar net praindoeuropiečių Žemės Motinos kulto palaiku (Mayer 1936: 10).

Išvados

Taigi esama pagrindo lietuvių Morę (ir jos atitikmenis kitose tradicijose) interpretuoti kaip degradavusios chtoninės vegetacijos ir vaisingumo dievybės atvaizdą, kaip vieną jos galimų manifestacijų su ryškia mirties, pervartos ir atsinaujinimo perspektyvos idėja. Šio tipo dievybė agrarinių papročių terpėje galėjo įgyti gana grubų simbolinį antropomorfinį (lėlės, baidyklės) pavidalą, kuris neretai dabar jau vertinamas kaip demoniškas. Tendencija nusmukti į demonišką lygmenį, kaip pastebi germanų senovės tyrėjas Antonas Mayeris, žemės dievybei yra būdinga (Mayer 1936: 43). Vyriškosios lyties Morės atitikmuo, vadintas Ragučiu, Diedeliu, Čiučela, irgi laikytinas viena iš vaisingumą ir augalijos gyvybingumą globojusios dievybės hipostazių. Jis gali būti traktuojamas ir kaip Morės kompanionas, pasižymėjęs panašiomis į jos funkcijomis – plg. aptartą frigų Kibelės ir Ačio porą.

LITERATŪRA:

Banguolis 1936 – BANGUOLIS, P. Užgavėnių tradiciniai papročiai Žemaičiuose. Iš: *Trimitas*, 1936, Nr. 8, p. 180–181.

BlLKŠ – BALYS, J. *Lietuvių kalendorinės šventės: Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius, 1993.

BLP I–II – *Lietuviszkos pasakos*. Surinko J. Basanaviczius. Shenandoah, Pa., 1898–1902.

BRMŠ I – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, I: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius, 1996.

BRMŠ II – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II: *XVI amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius, 2001.

BRMŠ I – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, III: *XVII amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius, 2003.

BRMŠ I – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, IV: *XVIII amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius, 2005.

BsTB V – *Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, V: *Lietuviškos pasakos*, I. Surinko Jonas Basanavičius. Vilnius, 2001.

BsTB VI – *Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, VI: *Lietuviškos pasakos*, II. Surinko Jonas Basanavičius. Vilnius, 2003.

Buračas 1993 – BURAČAS, B. *Lietuvos kaimo papročiai*. Vilnius, 1993.

ChGDS – CHEVALIER, J., GHEEBRANT, A. *A Dictionary of Symbols*. London, 1996.

Dovydaitis 1935 – DOVYDAITIS, Pr. Kanapinskis ir Lašinskis Užgavėnių tautosakoj. Iš: *Gimtasai kraštas*, 1935 Nr. 1 (5), p. 206–212.

Dundulienė 1979 – DUNDULIENĖ, P. *Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai*. Vilnius, 1979.

FWSD – *Funk & Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend*, I–II. New York, 1949–1950.

Grimal 1981– GRIMAL, P. *Diccionario de mitologija griega y romana*. Barcelona–Buenos Aires–México, 1981.

Guillen 1985 – GUILLEN, J. *Vrbs Roma: Vida y costumbres de los romanos*, III. Salamanca, 1985.

Jucevičius 1959 – JUCEVIČIUS, L. A. *Raštai*, Vilnius, 1959.

Katkus 1965 – KATKUS, M. *Raštai*. Vilnius, 1965.

Klimka 2009 – KLIMKA, L. Apie Užgavėnių mitologiškumą. Iš: *Užgavėnių kaukės*. Vilniaus etninės kultūros centras, 2009, p. 47–64.

Kudirka 1992 – KUDIRKA, J. *Užgavėnės*. Vilnius, 1992.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*, prieiga per internetą: <www.lkz.lt> (cituojant nurodomas antraštinis žodis).

LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.

LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.

Lukrecijus 1964 – LUKRECIJUS. *Apie daiktų prigimtį*. Lotyniško teksto redakcija ir vertimas M. Račkausko. Vilnius, 1964.

Mayer 1936 – MAYER, A. *Erdmutter und Hexe*. München–Freisingen, 1936.

Mannhardt 1868 – MANNHARDT, W. *Die Korndämonen: Beitrag zur germanischen Sittenkunde*. Berlin, 1986.

Mažiulis 1996 – MAŽIULIS, V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, III. Vilnius, 1996.

Mickevičius 1944 – MICKEVIČIUS, J. Užgavėnių papročiai šiaurės Žemaičiuose: Mačiūkuose, Mikytuose (Platelių vls.). Iš: *Gimtasai kraštas*, 1944, Nr. 32, p. 15–20.

NLEM – *New Larousse Encyclopedia of Mythology*. Introduction by Robert Graves. New York, 1989.

PetrRP – PETRULIS, J. Rugiapjūtės papročiai. Iš: *Mūsų tautosaka*, VIII. Kaunas, 1934, p. 87–135.

PrDP – PRETORIJUS, M. *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla = Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne*. Sudarė Ingė Lukšaitė, III. Vilnius, 2006.

Simek 1984 – SIMEK, R. *Lexikon der germanischen Mythologie*. Stuttgart, 1984.

Skrodenis 2009 – SKRODENIS, S. Užgavėnių kaukė mūsų kultūroje. Iš: *Užgavėnių kaukės*. Vilniaus etninės kultūros centras, 2009, p. 9–46.

SlS I–III – *Sutartinės: Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos*. Sudarė ir paruošė Z. Slaviūnas, I–III. Vilnius, 1958–1959.

Šliūpas 1931 – ŠLIŪPAS, J. Morynę veža...: Iš žemaičių švenčių papročių. Iš: *Lietuvos aidas*, 1931, Nr. 45, p. 7.

Šliūpas 1932 – ŠLIŪPAS, J. *Lietuvių, latvių bei prūsų arba baltų ir jų prosenių mythologija*. Šiauliai, 1932.

Tacitas 1972 – TACITAS, P. K. *Rinktiniai raštai*. Iš lotynų kalbos vertė Dalia Dilytė ir Janina Mažiulienė. Vilnius, 1972.

Vaicekauskas 1999 – VAICEKAUSKAS, A. Nekrokultas kalendorinėse apeigose. Iš: *Darbai ir dienos*, XI (XX), 1999, p. 131–155.

Vaicekauskas 2009 – VAICEKAUSKAS, A. Užgavėnių kaukės ir personažai. Iš: *Užgavėnių kaukės*. Vilniaus etninės kultūros centras, 2009, p. 65–120.

Vėlius 1977 – VĖLIUS, N. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės*. Vilnius, 1977.

Vries 1970 – VRIES, J., de. *Altgermanische Religionsgeschichte*, II. Berlin, 1970.

Агапкина 2002 – АГАПКИНА, Т. А. *Мифопоэтические основы славянского народного календаря: Весенне-летний цикл*. Москва, 2002.

БМ – *Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік*. Рэд. кал. С. Санько, Т. Валодзина, У. Васілевіч і інш. Мінск, 2004.

Гринченко 1899 – ГРИНЧЕНКО, Б. Д. *Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях*, III. Чернигов, 1899.

Малинка 1898 – МАЛИНКА, А. Н. Этнографические мелочи из Верткиевки Нежиского уезда Черниговской губ. Iš: *Этнографическое обозрение*, 1898, № 1.

Милорадович 1897 – МИЛОРАДОВИЧ, В. П. *Народные обряды и песни Лубенского уезда Полтавской губернии, записанные в 1888–1895 гг.* Харьков, 1897.

МНМ I–II – *Мифы народов мира*. Гл. ред. С. А. Токарев. Москва, 1980–1982.

СД – *Славянские древности: Этнолингвистический словарь под ред. Н. И.Толстого*, III. Москва, 2004.

NUORODOS:

1. Rašytojas, istorikas Juzefas Ignacas Kraševskis (*Józef Ignacy Kraszewski*), remdamasis T. Narbuto „Lietuvių mitologija“, 1847 m. irgi mini Ragutį, „puotų ir ištvirkimo globėją“, taip pat – jo „pačią“, *Ragutena pati*, kuri „reiškė tą patį, tik buvo materiškosios lyties“. Turima omenyje Užgavėnių ritualas, kuomet „nedaili dievybės statulėlė buvo vežiojama iš namų į namus“ (LM I: 203). Norberto Vėliaus manymu, *Ragutena pati* gali būti siejama su žodžiais *ragas, ragana, rogės*, vietovardžiu *Ragutėniškiai* (LM I: 508). Ankstesnių šaltinių žinias apie Ragučio šventę kartoja ir J. Šliūpas: „Mėsėdrinės, Ragučio šventė, su bakchanalijomis apvaikščiojama buvo vasario mėnesyj puotomis ir girtavimu per 8 dienas: buvo eisenos, lošos, ir aukos Ragučio garbei. Jo stabą ar šiaip aprengtą čiučelą vežiojo iš sodžiaus į sodžių rogėmis, kurias traukė kerši jaučiai, ir paskui sekė gauja Puotininkų ir įvairiai apsidariusių kaukių“ (Šliūpas 1932: 131).
2. Moterų dėmesio centre būdavęs ir baltarusių (Vitebsko srityje) Užgavėnių Diedas (*Дзед*, vadintas ir *Сідар*). Pirmą Užgavėnių dieną žmogaus dydžio pamėklė su pabrėžtais vyriškais atributais pradžioje vežiota rogėse po kaimą, paskui vienoje troboje būdavo paguldoma kampe ant suolo. Jis būdavo apraudamas čionai susirinkusių moterų. Atlikus šį ritualą, Diedas būdavo vėl išnešamas iš trobos ant rogių ir neva laidojamas – jį vaizduojanti lėlė būdavo sudraskoma. Tatjanos Valodzinos nuomone, šio Diedo laidotuvės ir numanomas prisikėlimas sietinas su vaisingumo ir vegetacijos galių atgimimo simbolika (Валодзина: 368–369).
3. Šiaudinę pamėklę Marą (*Мара*) baltarusiai gamindavę ir prieš Kupolines, ją degindavę šios šventės naktį (БМ: 303, 305).
4. Būtent: *Не менш цікавим був ритуал закопування каші, який побутував майже в кожному осередку України. Так, на Чернігівщині та Полтавщині горщик з кашею закопували в перші дні Великого посту. Горщик закопували на тому місці, де збиралася молодь. День закопування каші пов'язувався з початком співання співанок. Закопавши кашу, приносять кілька кулів соломи в який-небудь город, розстилають її, сідають і співають веснянки* (Малинка 1898: 161).
5. Esu dėkinga ukrainiečių etnologei Galinai Bondarenko, pateikusiai man šias žinias.
6. Vienas iš Užgavėnių persirengėlių – ožka interpretuojama siejant ją kaip tik su gamtos regeneracija (apie ožio / ožkos kaukę per Užgavėnes žr.: BlLKŠ: 61–62). Ožkos sąsają su rugių derlingumu liudija rytų slavų kalėdinė apeiga „vaikščiojimas su ožka“, taip pat su ja susijusios dainos, kuriose sakoma: *Где коза ходит, там жито родит*...„Kur ožka eina, ten rugiai kyla…“; arba: *Где коза рогом – там жито стогом* „Kur ožka ragu – ten rugiai kaupu“; dar kitaip: *Где коза хвостом – там жито кустом* „Kur ožka uodega – ten rugiai krūmu“. Daina buvo dainuojama kartu su šokiu-pantomima, kurio pagrindinis vaizdinys buvo šio gyvulio „mirtis“ ir „prisikėlimas“, simbolizuojantys laiko ciklus ir gamtos atgimimą (СД II: 523). Lenkijoje per Užgavėnes vedžiodavo gyvą ožką, kuri, kaip tikėta, pasižymėjusi maginiu poveikiu derliui (СД II: 523).

What is the Užgavėnės *Morė*?

Nijolė LAURINKIENĖ

One of the most lively Lithuanian winter holiday rituals is the drowning, burning, or other type of destruction of the Užgavėnės bogy woman, commonly known as Morė or Kotrė, accompanied by a band of costumed revellers. Užgavėnės are celebrated in Lithuania as winter comes to end and spring is around the corner. With this natural phenomenon it is customary to associate and explain the meaning of the Morė image. Quite a bit ethnographic material has been published about the Lithuanian Morė and its analogues, mostly from the region of Žemaitija, or Samogitia (and some from eastern and central Lithuania) where this custom was especially popular and is still performed to this day.

This article discusses the Užgavėnės bogy woman Morė's nature and earlier meaning. We can see the link between this being and the rituals connected to it with archaic Frygian, Germanic, and Slavic rituals and characters associated with the rebirth of nature in spring and renewal of the power of plants. The conclusion is made that Užgavėnės rituals and beliefs reflect visions of the regeneration of the intrinsic powers that ensure the regeneration of the earth and its vegetation, reproduction. One manifestation of these tendencies is the ritualistic actions with the symbolic mythological entity that controls this sphere, which, as the article claims, resembles a vegetation deity.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius,
el.p. nlaurinkiene@yahoo.com

Gauta 2011-11-05, įteikta spaudai 2012-02-17